

صنعت ملی نفت ایران 63 ساله شد/ وقتی ملی شدن صنعت نفت خیانت بزرگ شمرده می‌شد

با فرا رسیدن 29 اسفند ماه، صنعت نفت ایران شصت و سومین سالگرد ملی شدن خود را جشن می‌گیرد تا با گذشت 103 سال از اکتشاف طلای سیاه در چاه‌های مسجد سلیمان، نفت کماکان نقش تعیین کننده‌ای در اقتصاد ایران دارد

روایتی تاریخی از 29 اسفند؛

صنعت ملی نفت ایران 63 ساله شد/ وقتی ملی شدن صنعت نفت خیانت بزرگ شمرده می‌شد
با فرا رسیدن 29 اسفند ماه، صنعت نفت ایران شصت و سومین سالگرد ملی شدن خود را جشن می‌گیرد تا با گذشت 103 سال از اکتشاف طلای سیاه در چاه‌های مسجد سلیمان، نفت کماکان نقش تعیین کننده‌ای در اقتصاد ایران دارد.
به گزارش خبرنگار مهر، پس از گذشت شصت و دو سال از روز ملی شدن صنعت نفت همچنان صنعت نفت پیشران اقتصاد کشور نامیده شده و سهم بزرگی از درآمد کشور حاصل از استخراج و صادرات طلای سیاه است.

اگر چه در سال‌های اخیر بارها و بارها در مناسبت‌های مختلف و مراسم‌های افتتاح برخی پروژه‌های بزرگ از سوی مسئولان تاکید شده که "هم اکنون، صنعت نفت واقعا ملی شده است" یا با اشاره به لزوم بومی‌سازی تکنولوژی‌های وارداتی و قطع وابستگی کامل به کشورهای دیگر، ملی شدن واقعی صنعت نفت را منوط به خودکفایی کامل در مراحل مختلف این صنعت می‌دانند ولی به هر حال صنعت نفت در روز 29 اسفند 1329 خورشیدی برای نخستین بار از استعمار کشورهای بیگانه به ویژه انگلیس خارج و ملی شد.

نگاهی بر ملی شدن صنعت نفت ایران

به دنبال تحولات سیاسی - اقتصادی جهان پس از جنگ جهانی دوم و تغییر شرایط قراردادهای نفتی در جهان، در ایران نیز زمزمه‌های لزوم تجدید نظر در امتیازات اعطا شده اوج گرفت. تا آن زمان قرارداد 1312 که میراث دار قرارداد نفتی داری به حساب می‌آمد، سرنوشت نفت ایران را رقم می‌زد و براساس آن انگلستان بر روند استخراج و تولید از منابع هیدروکربوری ایران حاکم بود، اما با اصل تقسیم منافع (50 - 50) که پس از جنگ در اکثر کشورهای خاورمیانه مد نظر قرار گرفت، تداوم چنان شرایطی برای ایرانیان قابل قبول نبود.

آنچه قوانین جدید پس از جنگ را از نظام و قوانین پیشین متمایز می‌ساخت، کنترل کشورها بر منافع نفتی خود نبود، بلکه باتوجه به دو قطبی شدن جهان، بلوک غرب برای حفظ منطقه نفوذ خود ناچار بود امکان تجدید نظر در معاهدات پیشین را فراهم سازد، به این معنی که کشورهای صاحب منابع به ظاهر می‌توانستند با تسلط بر ذخایر نفتی خود و تقسیم عادلانه منافع با شرکت‌های خارجی و البته غربی، قرارداد امضا کنند.

بازار پر رونق واگذاری امتیازهای نفتی

سابقه قراردادهای نفتی ایران به سال 1250 خورشیدی باز می‌گردد. در آن زمان ناصرالدین شاه امتیاز بهره‌برداری از معادن نفت را به "بارون جولیوس دو روتیر" به مدت 70 سال واگذار کرد. در ماده یازدهم قرارداد، پترول نیز که در آن زمان به نفت اطلاق می‌شد، در ردیف واگذاری زغال‌سنگ، آهن، مس و سرب قرار گرفته بود.

در سال 1281 مظفرالدین شاه (شاه وقت ایران) امتیاز اکتشاف، استخراج، بهره‌برداری و فروش نفت در سراسر کشور به جز پنج ایالت شمالی آذربایجان، گیلان، مازندران، گرگان و خراسان را به مدت 60 سال به ویلیام ناکس داریسی، انگلیسی واگذار کرد.

بر اساس ماده 10 قرارداد داریسی که حاکم بر روابط شرکت نفت و دولت مرکزی ایران بود، شرکت ایران و انگلیس باید حدود 16 درصد از منافع خالص نفت را به عنوان حق امتیاز به دولت ایران پرداخت می‌کرد، اما انگلیسی‌ها حتی حاضر به پرداخت این مبلغ ناچیز هم نشدند و از ابتدای فعالیت شرکت نفت انگلیس و ایران، همواره کشمکش بر سر محاسبه سود خالص و حق امتیاز وجود داشت. این موضوع بیشتر به شفاف نبودن حساب‌ها و ناتوانی ماموران دولتی ایران از فهم اطلاعات مالی شرکت ناشی می‌شد.

پس از اشغال ایران توسط انگلیس و شوروی سابق و پس از آن آمریکا در جنگ جهانی دوم، رقابت استعمارگران بر سر منافع به‌ویژه نفت تشدید شد، ولی دولت انگلستان به منظور حفظ سلطه‌اش بر نفت جنوب و جلوگیری از استیفاي حقوق ملت ایران با مقامات وقت کشورمان وارد مذاکره شد تا قراردادی را به تصویب برساند که در این راستا قرارداد 1933 را مورد تایید و تاکید قرار داد.

در پی الحاق به قرارداد 1933 که به قرارداد "گس- گلشاییان" مشهور شد، مخالفت‌ها و اعتراض‌های شدیدی از سوی برخی از نمایندگان، سران و افراد آگاه اجتماع را در پی داشت. به طوری که آیت الله کاشانی نیز اعلامیه شدید اللحی علیه شرکت نفت صادر کرد و در آن خواستار لغو امتیاز این شرکت در ایران شد.

مجلس شانزدهم در 20 بهمن 1328 آغاز به کار کرد و دولت وقت آن زمان به دلیل عدم رای اعتماد در 27 اسفند ماه همین سال ساقط شد و علی منصور به خواست سفارت انگلیس بر شاه تحمیل و مامور تشکیل کابینه شد.

وقتی ملی کردن صنعت نفت خیانت بزرگ شمرده می‌شد

پس از به وجود آمدن زمزمه‌هایی در مجلس درمورد ملی شدن صنعت نفت، رزم آرا - نخست وزیر وقت ایران - در جلسه خصوصی مجلس شرکت کرد و به شدت علیه ملی شدن نفت، سخن گفت و ملی کردن صنعت نفت را خیانتی بزرگ دانست.

در آن زمان نهضت مردمی به همراه برخی از نمایندگان مجلس و فداییان اسلام برای ملی شدن نفت تلاش کردند. در نهایت رزم آرا توسط فداییان اسلام از بین رفت و از طرف دیگر، نتیجه کمیسیون نفت این شد که قرارداد الحاقی گس گلشاییان باطل شود و نتیجه پیشنهاد جایگزین آن در روز 29 اسفند ماه سال 1329 که به تصویب مجلس رسید، این شد که صنعت نفت در سراسر ایران ملی اعلام شود.

پس از به نخست وزیری رسیدن مصدق در اردیبهشت 1330، اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت در سرفروحه برنامه دولت قرار گرفت. با تصویب این قانون شرکت سابق نفت ایران و انگلیس خلع ید و صنعت نفت ایران ملی اعلام شد.

دولت بریتانیا آبروی خود را در خطر دید. پس از آن که تمام تلاش‌ها و ابتکارات سیاسی و دیپلماتیک ناکام ماند، لندن به این نتیجه رسید که تنها چاره کار خارج شدن مصدق از صحنه است. دولت بریتانیا توانست دوايت دیوید آیزنهاور - رییس جمهور آمریکا - و دولت او را هم قانع کند که اگر دولت مصدق سرنگون نشود، ایران به مرکز کمونیسم تبدیل خواهد شد. کودتایی توسط دفتر مرکزی اطلاعات آمریکا (سی.آی.ای) و هم‌تای بریتانیایی‌اش (MI6) طرح‌ریزی شد.

اولین طرح کودتا شکست خورد و شاه ایران را ترک کرد، اما روز 28 مرداد دولت مصدق ساقط شد و شاه تاج و تخت خود را باز یافت.

متعاقب کودتای ننگین 28 مرداد 1332 و انعقاد قرارداد تحمیلی 1333 با کنسرسیومی متشکل از 16 شرکت نفت اروپایی و آمریکایی، صدور نفت توسط آن شرکت‌ها آغاز و عملاً قانون ملی شدن صنعت نفت نادیده گرفته شد. پس از این واقعه باز مردم ایران حضور خواهران نفتی شامل (بریتیش پترولیوم کمپانی لیمیتد، شل پترولیوم ان.وی، گلف اوایل کورپوریشن، موبیل اوایل کورپوریشن، استاندارد اوایل کمپانی اوکالیفرنیا، تکزاکو این کورپوریتد، کمپانی فرانسزد پترول) و تشکیل کنسرسیومی جدید را در تاریخ هفتم آبان ماه 1333 شاهد بودند.

شرکت‌های گروه ایریکن نیز در نهم اردیبهشت 1344 به کنسرسیوم ملحق شدند. شرکت‌های عضو کنسرسیوم نفت ایران دو شرکت به نام‌های "شرکت سهامی اکتشاف و تولید نفت ایران" و "شرکت سهامی تصفیه نفت ایران" تشکیل دادند که در کل "شرکت‌های عامل نفت ایران" نامیده شدند.

کمیسیون مخصوص نفت چه بود؟

در مسیر ملی شدن صنعت نفت، کمیسیون مخصوص نفت متشکل از 18 عضو بود که پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت را در اسفند 1329 به مجلس ارائه کرد. کمیسیون مخصوص نفت یا کمیسیون نفت در اول تیر ماه سال 1329 (در دوره شانزدهم مجلس شورای ملی ایران) برای رسیدگی به لایحه نفت (معروف به قرار داد الحاقی گس گلشاییان) تشکیل شد.

این کمیسیون پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت را در اسفند 1329 به مجلس ارائه داد که در آن دکتر مصدق، دکتر علوی، ناصر ذوالفقاری، جواد گنجه‌ای، فقیه زاده، اللهیار صالح، حسین مکی، خسرو قشقایی، سرتیپ‌زاده، جمال امامی، جواد عامری، دکتر نصرت‌الله قاسمی، حائری‌زاده، عبدالرحمت فرامرزی، دکتر محمدعلی هدایتی، دکتر شایگان، میر سید علی بهبهانی و پالیزی عضویت داشتند.

متن پیشنهادی و قانون تصویب شده ملی شدن صنعت نفت

قانون ملي شدن صنعت نفت در واقع پيشنهادي بود كه با امضاي همه اعضاي كميسيون مخصوص نفت در مجلس شوراي ملي، روز 17 اسفند 1329 به مجلس ارائه شد. متن پيشنهادي و تصويب شده اين قانون به شرح زير است :

«#به نام سعادت ملت ايران و به منظور كمك به تامين صلح جهاني، به امضاكنندگان ذيل پيشنهاده مي نماييم كه صنعت نفت ايران در تمام مناطق كشور بدون استثنا ملي اعلام شود يعني تمام عمليات اكتشاف، استخراج و بهره برداري در دست دولت قرارگيرد.« مجلس سنا نيز اين پيشنهاده را در 29 اسفند 1329 تصويب كرد و نفت ايران به طور رسمي ملي شد.

اين واقعه هر اندازه كه براي ملت ايران نشانه پيروزي و استقلال بود، براي دولت بريتانيا، علامت از دست دادن منافع گسترده اين كشور استعماري بر منافع نفتي خاورميانه بود و لندن نشينان بيم آن داشتند كه به عنوان الگويي از سوي ساير كشورهاي تحت سلطه انگلستان مورد استقبال قرار گيرد.

از اين رو دولت مزبور درصدد برآمد براي استيلاي مجدد خود بر منابع نفتي ايران، آشكارا با نهضت ملي شدن نفت مخالفت كند، بنابراين در قالب يادداشت هايي، مخالفت مستقيم خود را با اراده مردم ايران اعلام كرد. دولت ايران نيز در مقابل دريافت اين يادداشت ها، بر اعمال حق حاكميت خود اصرار ورزيد و دولت انگلستان را به عدم مداخله در امور كشور فرا خواند.

با اين وجود پس از گذشت 62 سال از تصويب قانون ملي شدن صنعت نفت در ايران، همچنان فشارهاي بين المللي براي مقابله با استقلال ايران ادامه دارد؛ اگرچه تلاش آنها به نتيجه نرسيده و شركت هاي ايراني با رشد مطلوبي پيشرفت كرده اند.

هم اكنون بيش از 70 درصد از تجهيزات مورد نياز صنعت نفت توسط سازندگان ايراني ساخته مي شود و برنامه ريزي شده تا با افزايش توان نيروهاي متخصص ايراني، اين رقم در پايان برنامه پنجم توسعه به بيش از 90 درصد افزايش پيدا كند.